

királyi városok gazdálkodása Mária Terézia korában. Bp. 1972; Kókay György (szerk.) *A magyar sajtó története. I. 1705–1848.* Bp. 1979; Kornis Gyula: *A magyar művelődés eseményei, 1777–1848.* I–II. Bp. 1927; Kósa László: „Hét szülfafa árnyékában”. *A nemesség alsó rétegének élete és mentalitása a rendi társadalom utolsó évtizedeiben Magyarországon.* Bp. 2001; Kosáry Domokos: *Kossuth Lajos a reformkorban.* Bp. 1946, 2002; Kosáry Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon.* Bp. 1980; Kovács Ágnes: *Károlyi Sándor.* Bp. 1988; Lackó Mihály: *Széchenyi és Kossuth vitája.* Bp. 1977; Lyka Károly: *A táblabíró világ művészete. Magyar művészet, 1800–1850.* Bp. 1981; Mályusz Elemér: *A türelmi rendelet. II. József és a magyar protestantizmus.* Bp. 1939; Mályusz Elemér: *Magyarország története a felvilágosodás korában.* Szerk. Soós István. Bp. 2002; Marczali Henrik: *Az 1790/1-diki országgyűlés. I–II.* Bp. 1907; Marczali Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi kongresszusig 1711–1815.* Budapest, 1898. (Reprint); Marczali Henrik: *Magyarország története II. József korában. I–III. köt.* Bp. 1885–1888; Marczali Henrik: *Mária Terézia, 1717–1780.* Bp. 1891. (Reprint 1987); Marczali Henrik: *Világtörténelem – magyar történelem.* Vál. Gunst Péter. Bp. 1982; Mérei Gyula (főszerk.) *Magyarország története. 1790–1848.* Bp. 1980; Mérei Gyula: *Mezőgazdaság és agrártársadalom Magyarországon 1790–1848.* Bp. 1948; Mészáros István: *Magyar nevelés története, 1790–1848.* Bp. 1968; Meszlényi Antal: *A jozefinizmus kora Magyarországon (1780–1846).* Bp. 1934; Molnár András: *Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak.* Zalaegerszeg, 1998; Molnár András: *Batthyány Lajos a reformkorban.* Zalaegerszeg, 1997; Nagy Lajos-Bónis György: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig.* Budapest Története. III. Bp. 1975; Niederhauser Emil: *Mária Terézia élete és kora.* Bp. 2004; Orosz István: *Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből.* Debrecen, 1995; Poór János: *Kényszerpályák nemzedéke, 1795–1815.* Bp. 1988; Rácz István: *A török világ hagyatéka Magyarországon.* Debrecen, 1995; Sárközi Zoltán: *Az erdélyi szászok a nemzeti ébredés korában (1790–1848).* Bp. 1963; Schlett István: *A magyar politikai gondolkodás története. I. köt. II/1. Bp.; 1996, 1999; Spira György (szerk.) Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon, 1711–1790.* Bp. 1952; Szabó Dezső: *A magyarországi úrbérrendezés története Mária Terézia korában. I.* Bp. 1933; Szabó István: *Ugocsa megye.* Bp. 1937; Szijártó M. István: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792.* Bp. 2005; Thirring Gusztáv: *Magyarország népeisége II. József korában.* Bp. 1938; Tibenský, Ján: *A királynő könyvtárosa. Ádám František Kollár élete és művei.* Bratislava, 1985; Tóth Árpád: *Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban.* Bp. 2005; Tóth István György: *Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben az újkori Magyarországon.* Bp. 1996; Tóth Zoltán, I.: *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848).* Bp. 1958; Tóth Zoltán, I.: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada, 1697–1792.* Bp. 1946. Új kiadás: Csíkszereda, 1998; Trócsányi Zsolt: *Wesselyi Miklós.* Bp. 1965; Varga János: *Helyét kereső Magyarország. Politikai eszmék és koncepciók az 1840-es évek elején.* Bp. 1982; Varga János: *Jobbágrendszerek a magyarországi feudalizmus kései szakaszában, 1556–1767.* Bp. 1969; Varga János: *Keresztútszabban a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és középutas liberalizmus elvétele 1841–1842-ben.* Bp. 1983; Wellmann Imre: *A magyar mezőgazdaság a XVIII. században.* Bp. 1979; Wellmann Imre: *A parasztnép sorsa Pest megyében tulajdon vallomásainak tükrében. (Mezőgazdaságtörténelmi tanulmányok 3.)* Bp. 1967.

5.2. A polgári Magyarország születése (1848–1918)

5.2.1. Polgári forradalom és szabadságharc

1848-ban minden korábbinál hevesebb forradalmi szélvihar söpört végig Európán. Az év első napjaiban Dél-Itáliából, Palermóból és Nápolyból indult ki, aztán februárban Párizsban megdőntötte a francia királyságot. Márciusban elérte a vihar a Habsburg Birodalmat (Bécs, Pest, Milánó, Velence). Nem maradtak ki belőle Németország városai sem. Júniusban Bukarest is felkelt, s novemberben Rómából is menekülnie kellett a pápának. A polgári forradalmaknak ez a hatalmas áradata kimozdította a holtpontról a magyar polgári átalakulás ügyét is.

Mert 1848. február végén úgy tűnt, hogy ez a rendi országgyűlés sem lesz eredményesebb, mint az előző, mivel az ellenzék és a kormány hívei között kiegyenlítődtek az erőviszonyok. Március 1-jén azonban megérkezett Pozsonyba a párizsi forradalom híre. Ennek hatására március 3-án az alsótábla kerületi ülésén Kossuth nagy beszédben terjesztette elő felirati javaslatát, amelyben azonnal megoldandó feladatként tűzte ki az úrbéri reformot, a közteherviselést, a népképviselési rendszert és a felelős minisztérium megvalósítását, majd az örökös tartományok számára is alkotmányt kívánt. A „forradalom megnyitó beszédét” – ahogy egy angol történész nevezte* – németre fordítva, rölapokon osztogatták Bécs utcáin.

Kossuth felirati javaslatát az alsótábla egyhangúlag elfogadta. A felsőtábla azonban nem tárgyalhatta, mert vezetői Bécsben tanácskoztak. A pesti Ellenzéki Kör azt tanácsolta Kossuthnak, hogy a felirati javaslatot országszerte gyűjtött aláírásokkal ellátott petícióval támogassák. Pesten hozzá is fogtak egy reformbankett előkészítéséhez, amelyet a József-napi vásár alkalmával, március 19-én szándékoztak megrendezni. Irinyi József tizenkét pontban tömörítette az ellenzék programjának követeléseit, Petőfi pedig megírta a *Nemzeti dalt*.

Ezekben a napokban Bécsben is egyre több petíció követelte az alkotmányt, s március 13-án, az alsó-ausztriai tartománygyűlés megnyitása alkalmával tömegtüntetésre került sor, amely – mivel a katonaság a nép közé lőtt – forradalommal növekedett. Az udvar alkotmányt ígért, Metternich kancellár lemondott és Angliába menekült.

A bécsi forradalom hatására Magyarországon is felgyorsultak az események. Március 14-én István nádor Pozsonyba ment, egybehívta a felsőtáblát, amely elfogadta a felirati javaslatot. Másnap, 15-én száztagú országgyűlési küldöttség vitte gőzhajóval a feliratot (amelyet Kossuth javaslatára az alsótábla aznap reggel újabb kívánságokkal kibővített) Bécsbe, több száz országgyűlési fiatal kíséretében. A küldöttséget Bécs lakossága hatalmas lelkesedéssel fogadta. Március 16-án

* Macartney, C. A.: *The Habsburg Empire 1790–1918.* London, 1969, 323.

az Államértekezlet tárgyalta a magyar kívánságokat, s végül úgy döntöttek, hogy nem tehetnek mást, mint teljesíteni azokat. Ebben a döntésben szerepet játszott a pesti forradalom aznap este Bécsbe érkezett híre.

A tizenkét pont

- Mit kíván a magyar nemzet
Legyen béke, szabadság és egyetértés.
1. Kívánjuk a sajtó szabadságát, censura eltörlését.
 2. Felelős ministeriumot Buda-Pesten.
 3. Évenkénti országgyűlést Pesten.
 4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben.
 5. Nemzeti őrsereg.
 6. Közös teherviselés.
 7. Urbéri viszonyok megszüntetése.
 8. Esküdtszék, képviselőlet egyenlőség alapján.
 9. Nemzeti Bank.
 10. A katonaság esküdjék meg az alkotmányra, magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk.
 11. A politikai statusfogylok szabadon bocsáttassanak.
 12. Unió.

Pajkossy Gábor (szerk.) *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Bp. 2003, 224.

A bécsi forradalom híre március 14-én este érkezett Pestre, s ennek hatására a Pilvax kávéházban összegyűlt radikális ellenzéki fiatalok elhatározták, hogy nem várnak a kitűzött napig, hanem már másnap a cselekvés mezejére lépnek. Március 15-én délelőtt a fiatalok Petőfi vezetésével először az egyetemi ifjúságot mozgósították, majd az egyre növekvő tömeg kíséretével Landerer és Heckenast nyomdájához siettek, ahol kinyomtatták a szabad sajtó első, cenzúrázatlan termékeit: a *Tizenkét pontot* és a *Nemzeti dalt*. Kora délután már mintegy tízezer főnyi tömeg részvételével népgyűlést tartottak a Nemzeti Múzeum előtt, s elhatározták, hogy a *Tizenkét pontot* elfogadjatják a városi tanáccsal is. Ennek megtörténte után – immár mintegy húszezer ember kíséretében – átmentek Budára a Helytartótanáchoz, amely tudomásul vette a követeléseket és szabadon bocsátotta Tánács Mihályt, aki már egy éve ott raboskodott forradalmi tevékenység vádjával. Még aznap megalakult a Rendre Ügyelő Választmány, majd a következő napokban hasonló forradalmi szervek jöttek létre Budán és Pest megyében is. Március 15-én este a Nemzeti Színházban a *Bánk bán* előadásával ünnepelték a vértelen forradalom győzelmét. Mert Pesten – Bécsből eltérően – egy puskalövés sem dördült el, a katonaság nem avatkozott az események menetébe.

Bécsben március 17-én az uralkodó – István nádor rábeszélésére – engedett a magyar országgyűlés követeléseinek. A nádor – V. Ferdinánd szóbeli meghatalma-

zása alapján – még aznap kinevezte magyar miniszterelnökké Batthyány Lajost. Március 18-tól az országgyűlés három héten át sorra dolgozta ki és terjesztette az uralkodó elé az átalakulást megvalósító törvényjavaslatokat. Az Államkonferencia az úrbéri javaslattal és a felelős minisztériummal kapcsolatban támasztott nehézségeket, mivel nem látta biztosítottak a földesurak kárpótlását, s nem járult hozzá az önálló magyar had- és pénzügyhöz. Ennek értelmében a király március 28-án e két törvényjavaslatot visszaküldte az országgyűléshez átdolgozásra. Ezt az országgyűlés elutasította, Pesten pedig tüntetésekre került sor. Az udvar végül is meghátrált, mert Milánóban és Velencében is forradalom tört ki, s a lombardiai felkelők megsegítésére a Szárd Királyság hadat üzent Ausztriának. A király április 7-én kinevezte az első magyar felelős kormány tagjait, s elfogadta a törvényeket. A Batthyány-kormány tulajdonképpen koalíciós kormány volt, mert minden politikai irányzat tagjai helyet kaptak benne: Szemere Bertalan (belügy), Deák Ferenc (igazságügy), Kossuth Lajos (pénzügy), Eötvös József (vallás- és közoktatásügy), Klauzál Gábor (földművelés-, ipar-, kereskedelemügy), Széchenyi István (közlekedésügy), Mészáros Lázár (hadügy), Esterházy Pál (király személye körüli miniszter). Április 11-én a király szentesítette a 31 törvénycikket, és berekesztette az utolsó rendi országgyűlést.

Úgy tűnt, hogy beteljesült Kossuth 1842-ben kifejezett reménye: „Óhajtánók, hogy a magyarnak jusson a dicsőség valósítani, mit még nemzet nem valósított: bevégezni békés, nyugalmas úton a nemzeti átalakulás nagy munkáját.”* 1848 márciusában és áprilisában Magyarországon – az Amerikában élő magyar történész, Deák István szavaival – „törvényes forradalom”** zajlott le: békés, legális úton, az uralkodó által szentesített törvényekkel *végbement* a *polgári átalakulás*.

Az *áprilisi törvények* legnagyobb horderejű, a lakosság mintegy 70 százalékát érintő társadalmi intézkedése kétségtelenül az úrbéri viszony és az ehhez kapcsolódó szolgáltatások, valamint a földesúri bíráskodás, az úriszék megszüntetése volt. A földesurak kármentesítését a törvény a „nemzeti közbecsület védpajza alá” helyezte, azaz állami kárpótlást írt elő. A kárpótlás mértékét a földesúr által elvesztett évi haszon hússzorosában szabták meg, ennek fejében az egykori tulajdonosok állami kötvényeket kaptak. Eltörölték a papi tizedet és az ősiséget. Kimondta a törvény a közteherviselést. A XVIII. tc., a sajtótörvény leszögezte, hogy „gondolatait sajtó útján mindenki szabadon közölheti, és szabadon terjesztheti”. Megállapította a sajtóvétségeket és az azok után kiszabható büntetéseket. A sajtóvétségek felett esküdtszék ítélkezik. A lapalapítást be kell jelenteni az illetékes hatóságnak, s napilapok esetén tízezer, egyéb lapok esetében ötezer forint biztosítékot kell letenni. A XX. tc. megállapította a bevett vallásfelekezetek tőkéletese-

* Pesti Hírlap, 1842, 184.

** Ez Deák István eredetileg angol nyelven megjelent könyvének címe (*The Lawful Revolution*). Magyar fordítása Kossuth Lajos és a magyarok 1848–49-ben címen jelent meg.

egyenlőségét és viszonyosságát, s kimondta, hogy ezek „egyházi és iskolai szükségai közálladalmi költségek által fedeztessenek”.

Egész sor törvénycikk intézkedett a polgári állam berendezéséről, a törvényhozás és végrehajtó hatalom gyakorlásáról, a közigazgatás korszerűsítéséről. A III. tc. le szögezte, hogy „minden polgári, egyházi, kincstári, katonai tárgyakban ő Felsége a végrehajtó hatalmat ezentúl kizárólag csak a magyar ministerium által fogja gyakorolni”. Meghatározták a felelős kormány összetételét és működését, az országgyűlési népképviselői alapra helyezték, s előírták, hogy háromévenként képviselőválasztási kell tartani. A kétkamarás országgyűlést a következő évi költségvetés elfogadása előtt sem elnapolni, sem felosztani nem lehet. Az V. tc. szabályozta a választójogot, amellyel csak 20 éven felüli férfiak rendelkezhetek, ha a vagyoni cenzus előírásainak megfeleltek. Ez a vagyoni cenzus városokban 300 forint értékű ház vagy föld tulajdonát, egyéb községekben egy negyed úrbéri telek birtoklását jelentette. Kézművesek és kereskedők esetében a feltétel a saját műhely, illetve kereskedés birtoklása és legalább egy segéd foglalkoztatása, egyéb jövedelmi források esetén évi 100 forint állandó és biztos jövedelem kimutatása. Az értelmiség és aki eddig városi polgár volt, az vagyonára és jövedelmére való tekintet nélkül választójoggal bírt. Megszabta a törvény, hogy az egyes megyék, kerületek, városok, valamint a társországok és határőrzőrezdek hány képviselőt küldhetnek, s részletesen szabályozta a választás lefolyását, amely nyílt szavazással történt. A megyékkel kapcsolatban előírták, hogy „a ministerium, a megyei szerkezetnek népképviselői alapján rendezéséről a legközelebbi országgyűlésnek törvényjavaslatot fog előterjeszteni”. Szükségesnek tartották viszont a szabad királyi városok és a szabad kerületek belső szerkezetét legalább ideiglenesen szabályozni. A városi képviselő-testületek választásánál az országgyűlési választásokénál magasabb cenzust és titkos szavazást állapítottak meg.

A VII. tc. követelte Magyarország és Erdély egyesítését, de ennek végrehajtását az erdélyi országgyűlés állásfoglalásától tette függővé. A XXII. tc. megalakította a „nemzeti őrsereget”, s minden bizonyos vagyonnal és jövedelemmel rendelkező 20 és 50 év közötti férfit nemzetőri szolgálatra kötelezett. A magyar egyetemről szóló törvény kimondta az oktatás és tanulás szabadságának elvét, s ezen belül a szabad tantárgy- és tanárválasztást.

Ami a birodalommal való kapcsolat kényes kérdését illeti, a törvénykönyv egy felől kiemelte „az ország törvényes önállását és függetlenségét”, másrészt utalt „a Pragmatica Sanctio által vele válhatlan kapcsolatban álló tartományok iránti törvényes viszonyaira”, a „birodalmi kapcsolat épségben tartására”. A III. tc. a királyi személye körüli miniszter feladatát úgy határozta meg, hogy „mindazon viselkedésekben, melyek a hazát az örökös tartományokkal közösen érdeklik, befolyással azokra az országot” képviseli. Ezek az utalások arra mutatnak, hogy magyar részről ezt a kapcsolatot pusztán az uralkodó közösségében megnyilvánuló személyi unióként tekintették.

Ezek a törvények mindössze három hét alatt születtek, ezért sok problémát csak ideiglenes jelleggel szabályoztak, a következő, immár népképviselői országgyűlésre bízva a részletes és végleges rendezést, az új polgári intézmények szabatosabb kifejtését.

Bizonyos hiányokra, mulasztásokra már a következő hetekben-hónapokban felhívták a figyelmet a népesség olyan csoportjainak mozgalmai, amelyek az átalakulástól nem kapták meg azt, amit reméltek. Tavasszal és nyáron az ország minden részén *parasztmozgalmak* bontakoztak ki. A törvény ugyanis csak az úrbéri viszonyt, az ahhoz kapcsolódó szolgáltatásokat és az úrszékelt szüntette meg, de nem foglalkozott a majorsági zsellérekkel, és nem érintette a szőlőket és a jobbágyság által használt nem úrbéres jellegű földeket. Ezek után továbbra is járadékot tartozott a paraszt, nem beszélve arról, hogy számos esetben nem lehetett egyértelműen eldönteni, hogy a föld úrbéres-e vagy majorsági. A parasztmozgalmak hatására az országgyűlés szeptemberben határozatot hozott a szőlődézsmá eltörléséről, s Deák Ferenc igazságügy-miniszter egy részletes törvényjavaslatot készített az ilyen elintézetlen és vitatott problémák rendezéséről. A javaslat tárgyalására azonban már nem kerülhetett sor. Ugyanez lett a sorsa a Vukovics Sebő igazságügy-miniszter által 1849 júniusában kidolgozott törvényjavaslatnak is. A vitatott földek kérdésében Kossuth 1849. április 19-i kormányzó-elnöki rendeletével a parasztok javára döntött.

Elmulasztották az áprilisi törvények a *zsidók* emancipációját. Ebben szerepet játszott az is, hogy 1848 tavaszán több városban zsidóellenes tüntetésekre, sőt zavargásokra került sor, s az országgyűlés nem akarta még fokozni a zsidóellenes hangulatot. Ezt a mulasztást némiképp jóvátette az országgyűlés 1849. július végén, Szegeden tartott utolsó ülésén, midőn határozatot hozott a „mózesvallású” zsidók politikai és polgári egyenjogúságáról.

Végül nem szóltak a törvények a *nemzetiségi kérdésről*. Csak azt szögezték le, hogy az országgyűlés és a megyegyűlések tanácskozási nyelve kizárólag a magyar. Így gondolták, hogy az állampolgári jogegyenlőség és a polgári szabadságjogok megvalósítása a nemzetiségi kérdést is megoldja. Ausztriában ugyanakkor az Osztrák Császárság 1848. április 25-én kelt ideiglenes alkotmánya biztosította minden „népnek” számára a nemzetiség és a nyelv sérthetetlenségét. 1848 tavaszán és nyarán az egyes tartományokban egy sor rendelkezést adtak ki a nemzetiségi egyenjogúság gyakorlati érvényesítése érdekében, főleg az oktatásban és a bíróságokon.

A soknemzetiségű ország nem magyar lakói örömmel üdvözölték a polgári jogegyenlőséget, de a szabadságért cserébe nem voltak hajlandók feláldozni nemzetiségüket. Az egyéni polgári jogegyenlőség és szabadság mellé nemzeti létük és jogaik védelmét, törvényes biztosítását is követelték. Ezeknek a kívánságoknak 1848 tavaszán tartott nemzeti gyűléseiken, az országgyűléshez, illetve a kormányhoz benyújtott kérvényeikben és egyéb nyilatkozataikban ismételten hangot adtak.

A Liptószentmiklóson május 10-én összegyűlt szlovák értelmiségiek petíciója azt kívánta, hogy az országgyűlésen „minden nemzet mint nemzet képviseltessék”, s a képviselők anyanyelvükön szólalhassanak fel. „A testvérm nemzetek egyetemes országgyűlése” mellett követelték „különleges nemzetgyűlések” létesítését, s az etnográfiai határok megállapítását, tehát lényegében területi autonómiát kívántak. A politikai kívánságokat kiegészítették a szlovák tanítási nyelvű nemzeti iskolák követelésével az elemi iskoláktól az egyetemig. A szerbek május 13–15-én Karlócán tartottak nemzeti gyűlést, ahol Szerb Vajdaság felállítását kívánták, sőt vajdát is választottak, s megkezdték a fegyveres felkelés előkészítését. Erdélyben a románok május 15-én Balázsfalván tartott népgyűlése az unió elfogadását csak nemzeti igényeik kielégítése után tartotta lehetségesnek, míg a szászok egyértelműen az unió ellen foglaltak állást. A románok is román nyelven oktató elemi és középiskolákat kívántak, sőt román nyelvű egyetemet is. 1848 szeptemberében a szerbek, románok és erdélyi szászok már nem a magyar országgyűléshez és kormányhoz fordultak igényeikkel, hanem Bécshez, s azt kívánták, hogy autonóm területük ne Magyarország része legyen, hanem közvetlenül a birodalom központi szerveinek legyen alárendelve.

A legnagyobb létszámú nemzeti kisebbségek tehát félreérthetetlenül megfogalmazták igényüket a területi önkormányzat és nemzeti közösségként való elismerésük, nemzeti politikai intézmények létesítése iránt. Igényeiket a szlovák, a szerb, a román „nemzet” nevében terjesztették elő. Mivel a magyar felfogás szerint a nem magyar népek – a horvátok és erdélyi szászok kivételével – nem alkottak politikai nemzetiséget, nem tarthattak igényt nemzeti jellegű politikai intézményekre, így területi autonómiára sem. Kossuth szerint „egy országot nyelv szerint felosztani, s mindenik résznek külön territóriumon külön politikai nemzetiséget adni annyit tesz, mint azon országot feldarabolni és megszüntetni... Közös törvény, közös jog, közös szabadság, ezt ad az ország törvénye, ezt ajánlja mindenkinek az ország kormánya.”* A magyar kormányzat tehát elvi alapon elutasította mind az etnikai kisebbségek „nemzet”-ként való elismerését, mind területi önkormányzatok engedélyezését.

A magyarországi nemzeti kisebbségektől eltérően a horvátokat a magyarok elismerték politikai nemzetnek, mert saját autonóm területtel bírtak. A március 25-i zágrábi népgyűlésen elfogadott horvát nemzeti program Magyarországgal teljesen egyenrangú, saját felelős kormánnyal rendelkező államnak kívánta Horvátországot, amelyet csak az uralkodó személye és a közös vámterület kapcsolna a Habsburgok többi országához. A király még a magyar kormány megalakulása előtt, március 23-án horvát bánná nevezte ki Josip Jelačić határőrezredest. Az új bán nem vett tudomást a Batthyány-kormányról, a június 5-én összeült horvát sabor pedig megszűntnek nyilvánított minden törvényhozási és közigazgatási kapcsolatot Magyarországgal. Augusztus végén a magyar minisztertanács elfogadta

Deák Ferenc törvényjavaslatát, amely a két ország viszonyát új alapokra kívánta helyezni. Eszerint Horvátország teljes belső önkormányzatot kapna, csak a had-, kül-, pénz- és kereskedelemügy lenne közös a két ország között, s ezeket a közös minisztériumok intéznék, horvát államtitkárokkal. A közös minisztertanácsban horvát miniszter képviselné Horvátország érdekeit. Horvátország államnyelve a horvát. A minisztertanács azt is kijelentette, hogy ha „ez alapon a kiegyenlítés meg nem történhetnék, azon esetben az elválásra, s ennek folytán a pusztá szövetségi viszony elfogadására is rááll”.*

1848. június 2-án Prágában összeült a Monarchia szlávjainak kongresszusa. A csehek és a délszlávok – lényegében a jeles cseh történetíró, František Palacký által megfogalmazott ausztrioszláv koncepció jegyében – etnikai alapon elhatárolt tartományok föderációjává kívánták átalakítani a Monarchiát. A prágai szláv kongresszust azonban Alfred Windischgrätz herceg szétkergette, s ezután az események nem a megegyezés, hanem a fegyveres konfliktus felé vezettek. Ehhez hozzájárult az is, hogy a magyar kormány szerint a szláv kívánságok „egyedül a panslavistai irány kifolyásainak” tekintendők, és statárium kihirdetésével, kormánybiztosok kiküldetésével, karhatalmi eszközökkel próbálta „megoldani” a nemzetiségi kérdést.

Egy más jellegű, pozitív előjelű rendezés irányában az első fontos lépést magyar részről az országgyűlés által kiküldött erdélyi unióbizottmány tette meg az- zal, hogy a román képviselők véleményének figyelembevételével 1848 szeptemberében törvényjavaslatot készített „a román nemzet polgári jogainak egyenlőség alapjani biztosításáról”. Ez a javaslat az 1848 előtti nyelvtörvényekhez képest jelentősen kiszélesítette a románok nyelvhasználati jogait. A javaslat országgyűlési tárgyalására azonban a szabadságharc kitörése miatt már nem kerülhetett sor.

A nemzetiségek mozgalmi közül különösen a szerbek és a horvátok, Erdélyben pedig a románok szervezkedése volt veszélyes, mert a politikai követelések mögött a határőrök személyében fegyveres erő is állt. Először a szerb „főodbor”, a karlócai gyűlés által választott nemzeti bizottság mozgósította sikeresen a határőröket, ráadásul Szerbiából még néhány ezer önkéntes is érkezett támogatásukra, így a Délvidéken már június 12-én megindultak a harcok. Egyelőre a császári-királyi sorkatonaság szállt szembe a felkelőkkel. Csatlakoztak hozzájuk a közeli megyék nemzetőrei is, majd a május közepén szervezni kezdett honvéd zászlóaljak is bekapcsolódtak a küzdelembe.

Délvidéken már heves harcok folytak, midőn István nádor július 5-én Pesten megnyitotta az első népképviselői országgyűlést, amelyre az áprilisi törvényekben megoldatlan problémák tárgyalása és a polgári átalakulást részletesen kifejtő és szabályozó törvények megalkotása várt. A „nép” igen szerény mértékben volt kép-

* I. Tóth Zoltán: *Magyarok és románok. Történelmi tanulmányok*. Bp. 1966, 244.

* Kossuth Lajos összes munkái. XII. Kossuth Lajos 1848/49-ben. II. Kossuth Lajos az első magyar felelős minisztériumban. 1848. április–szeptember. (S. a. r. Sinkovics István) Bp. 1957, 805.

viselve, mert a megválasztott képviselők 72 százaléka nemes volt. Az országgyűlésen részt vettek az erdélyi képviselők is, miután az utolsó erdélyi rendi országgyűlés is elfogadta az uniót, de Horvátország és a Határőrvidék nem küldött képviselőket. A választásokon egyébként nem szervezett pártok indultak, s az országgyűlésen sem alakultak pártok. A több mint 400 képviselő túlnyomó része a kormányt támogatta, a baloldalon 30–40 radikális ellenzéki foglalt helyet, a jobb oldalon pedig 20–30 konzervatív.

Az országgyűlés kezdetén, július 11-én a kormány nevében Kossuth nagy hatású beszédben – tekintettel a horvátok és szerbek ellenséges magatartására – 200 ezer újonc megajánlását és 42 millió forint papírpénz kibocsátásának engedélyezését kérte, amelyre az országgyűlés válasza egyhangú „megadjuk!” volt. Ezt a felhatalmazást szükség szerint fokozatosan kívánták igénybe venni. Kossuth egyébként már korábban is lépéseket tett az önálló magyar bankjegykibocsátás megvalósítása érdekében. Az első nagy parlamenti vita az „olasz segély” kérdésében bontakozott ki: az uralkodó ugyanis az itáliai háború sikeres befejezése érdekében újoncokat kért a magyar országgyűléstől. Kossuth is amellett volt, hogy a segélyt – tekintettel a Pragmatica Sanctióra – meg kell adni, de azzal a feltétellel, hogy az udvar hozzájárul a magyarországi belső béke megteremtéséhez. A segélyt megszavazták, de tényleges kivitelezésére nem került sor, mert az itáliai háború időközben a császári seregek győzelmével befejeződött.

Az országgyűlés augusztusban tárgyalta a katonaiállítási törvényjavaslatot, amely azt volt hivatva eldönteni, hogy mi legyen a megszavazott újoncokkal: a császári és királyi seregeket egészítsék-e ki (mint Mészáros hadügyminiszter javasolta) vagy új honvéd-zászlóaljakat állítsanak-e fel belőlük (mint a radikálisok kívánták). Végül is kompromisszumos megoldás született: a seregeket is kiegészítették, viszont az újoncok többségéből új honvédzászlóaljakat képeztek.

Heves vitákat váltott ki Eötvös József népoktatási törvényjavaslata, amely kiemelte az általános tankötelezettséget, az oktatás ingyenességét, s az állam feladatává tette arról gondoskodni, hogy „minden helységben s népes pusztákon tanintézetek legyenek”. Az oktatás nyelve a lakosok többségének a nyelve, de ha ez nem a magyar, akkor a magyar nyelvet is tanítani kell. A képviselőház módosításokkal elfogadta a törvényjavaslatot, a felsőház viszont elnapolta a vitát.

Augusztus folyamán feszültté vált a viszony az osztrák kormánnyal. Az örökös tartományokban a bécsi forradalom után hasonló változások következtek be, mint Magyarországon. A régi kormányzók helyét elfoglalták a minisztériumok, megalakult a nemzetőrség, s április 25-én az Osztrák Császárság ideiglenes alkotmányt kapott. A végleges alkotmány kidolgozása az alkotmányozó nemzetgyűlés feladata volt, amely júliusban kezdte meg munkáját Bécsben, majd novemberben áttelepült a morvaországi Kremsierbe. Nagy vita után szeptemberben elfogadták a jobbágyfelszabadításról szóló törvényt.

A magyar és az osztrák kormány közötti vita és feszültség a Pragmatica Sanctio értelmezése körül bontakozott ki. A magyar felfogás szerint a Magyar Korona országa és az Osztrák Császárság között személyi unió állt fenn, vagyis a kapcsolat a közös uralkodó személyére korlátozódott. Ennek megfelelően a Batthyány-kormány előkészületeket tett az önálló magyar bankjegykibocsátásra, megkezdte a magyar honvédség felállítását, s önálló külpolitikát kezdeményezett. Osztrák felfogás szerint ezek az intézkedések ellentétben állnak a Pragmatica Sanctióval, amely kimondja a birodalom egységét, ez pedig annyit jelent, hogy a kül-, had- és pénzügy, sőt a kereskedelem is „egy legfelsőbb állományi kormányzat” által intéztetik.

Az első hónapokban a – forradalmi mozgalmak és az itáliai háború kedvezőtlen alakulása miatt – kényszerhelyzetben lévő udvar nem emelt kifogást a Batthyány-kormány említett intézkedései ellen. (Az udvar a még mindig forrongó Bécsből május közepén három hónapra Innsbruckba menekült.) Májusban és június elején a király utasította a magyarországi főhadparancsnokokat, hogy engedelmességeskedjenek a magyar kormány rendeleteinek, a Határőrvidéket a magyar hadügyminiszter irányítása alá helyezte, s a magyar kormánynak az engedelmeséget megtagadó horvát bánt felfüggesztette (aki azonban erről nem vett tudomást).

Midőn május közepén összeült a német alkotmányozó nemzetgyűlés, a magyar kormány követeket küldött Frankfurtba. A német egység esetleges megvalósulásával kapcsolatban ugyanis nagy reményeket tápláltak. Ebben az esetben az osztrák és az örökös tartományok csatlakoznának az egységes Németországhoz, így a Habsburg Birodalom központja Magyarországra helyeződne. Magyarország köré csoportosulnának a birodalomnak a német egységből kimaradó tartományai (Galícia, Bukovina, Dalmácia), sőt – remélték – az oszmán uralom alól felszabadulóban lévő déli szomszédok, Szerbia és a román fejedelemségek is. (Ezt a külpolitikai tervezetét nevezte el a történetírás „nagy magyar” koncepciónak.) A magyar küldötteket Frankfurtban lelkesen fogadták, s kilitásba helyezték, hogy Németország szövetséget fog kötni Magyarországgal. Korántsem fogadták ilyen lelkesen a magyar kormány küldötteit Párizsban és Londonban. Az angol kormány az európai hatalmi egyensúly fenntartása érdekében, s az orosz hatalmi törekvések gátjaként szükségesnek látta a Habsburg Birodalom fennmaradását, s nem támogatta a magyar önállósodási törekvéseket. Aktív támogatásra a Francia Köztársaságtól sem számíthattunk, bár rokonszenveny nyilatkozatokban nem volt hiány. A külpolitikához fűzött remények nem teljesültek: a német egység ügye egyelőre megfeneklett, az európai forradalmi hullám elcsendesült, így Magyarország őszre nemzetközileg elszigetelődött.

Az ország déli részén kialakulóban lévő fenyegető helyzetre való tekintettel szükségessé vált megbízható és ütőképessé fegyveres erő kialakítása. Az 1848: XXII. tc. által létrehozott „nemzeti őrsereg” komoly harci cselekményekre nem volt alkalmas, csak belső rendfenntartásra (minden tizedik nemzetőrnek jutott csak lőfegyver). A Magyarországon állomásozó császári és királyi seregek legénységé-

nek kétharmada a birodalom egyéb tartományaiból származott, a magyarországi sorozású ezredek többsége viszont az örökös tartományokban vagy Itáliában volt elhelyezve. A Batthyány-kormány kívánságára megindult ezeknek az egységeknek a kicserélése. A minisztertanács május közepén elhatározta „önkéntes (mozgó) nemzetőri sereg”, azaz a honvédség felállítását, egyelőre 10 zászlóaljjal. Augusztusban újabb 15 önkéntes zászlóalj toborzását rendelték el. Ezekbe az önkéntes honvédszászlóaljakba a serezekekből sok hivatásos tiszt és altiszt lépett át, ők irányították az újoncok kiképzését.

Az udvar és az osztrák kormány magatartásában augusztusban fordulat állott be, mert helyzetük több tekintetben kedvezőre fordult. Július 25-én Radetzky tábornagy Custozánál döntő győzelmet aratott a szárd haderő felett, visszafoglalta Lombardiát és Milánót, ezek után a Szárd Királyság fegyverszünetet kért. Horvátországban Jelačić bán felkészült a Magyarország elleni támadásra. Augusztus 27-én az osztrák kormány emlékiratot (korabeli magyar fordításban „statusiratot”) intézett az uralkodóhoz. Ebben kifejtette, hogy a magyar kormány intézkedései ellentétben állnak a Pragmatica Sanctióval, sértik a birodalom egységét, s azt kívánta, hogy a had-, pénz- és külügyet helyezzék újra egy „legfelsőbb állományi kormányzat” irányítása alá. Az emlékiratot a király átküldte István nádorhoz, az pedig a minisztertanács elé terjesztette, amely elutasította az osztrák kormány kívánságait.

Az osztrák kormány „státusirata” (1848. augusztus 27.)

A pozsonyi utolsó országgyűlésen hozott törvények tartalma két pontban összeférhetetlennek látszik a pragmática sanctióval, minthogy ennek következő szavai: indivisibilitert et inseparabilitert [feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul], az István főhercegnek nyújtott hatáskör terjedelme által megsértettek. [...] Szintúgy az országgyűlés ama határozatainak, melyek külön kereskedelmi, had és finanszíriumot alkottak, anélkül, hogy az összes birodalomra vonatkozó viszonyokat megalapítanák, okvetlenül a monarchiát körülfontó kötelek fölbomlására kell vezetni... Mindezekből annak mellőzhetlen szüksége merül fel, hogy a magyar kormányban március óta behozott intézkedések az összes monarchia igényei és a pragmática sanctio szavai s értelme szerint változtassanak meg, s a német-osztrák minisztériummal összhangzólag oly rendezések tétessenek, mik szerint a monarchia egysége biztosíttassék, a pragmática sanctio céljai teljesen elértessenek, s egy legfelsőbb állományi kormányzat ismét visszaállíttassék.

Pajkossy Gábor (szerk.) *Magyarország története a 19. században*. Szöveggyűjtemény. Bp. 2003, 297–307.

Augusztus végén Batthyány és Deák Bécsbe mentek, hogy az osztrák kormánnyal megtárgyalják a nézeteltéréseket, majd szeptember elején az országgyűlés száztagú küldöttsége is Bécsbe utazott a királyhoz, de eredményt egyiküknek sem sikerült elérni. Szeptember 11-én kitört a már hetek óta készülődő *politikai válság*: Batthyány az országgyűlésen bejelentette kormánya lemondását, de István nádor – miután sikertelen kísérletet tett a hatalom átvételére – ismét Batthyányt bízta meg a kor-

mányalakítással (egyelőre csak maga a miniszterelnök intézte az ügyeket titkárok segítségével). A képviselőház jóváhagyta az ötforintos pénzjegyek kibocsátását, elrendelte a megszavazott újoncok sorozását, akikből új honvédszászlóaljakat kell felállítani. Ugyanazon a napon Jelačić seregével átkelt a Dráván. Teleki Ádám gróf, a vele szemben álló sereg parancsnoka kijelentette, hogy császári csapatok ellen nem hajlandó harcolni, ezért visszavonult, szabaddá téve a horvát sereg útját.

Az országgyűlés szeptember 16-án létrehozta az Országos Honvédelmi Bizottmányt (a továbbiakban OHB). A következő hónapokban ez a bizottmány töltötte be a kormány szerepét. István főherceg szeptember 23-án Bécsbe távozott, ahol lemondott nádori tiszteréről. Az uralkodó szeptember 25-én Lamberget altábornagyot nevezte ki a magyarországi katonaság főparancsnokának, a képviselőház azonban ezt a kinevezést törvénytelennek nyilvánította, s a 28-án Pestre érkező Lamberget a nép meglincselte. Batthyány, aki ezekben a napokban hiába próbálta Jelačićot rávenni a visszavonulásra, Bécsben lemondott miniszterelnöki megbízatásáról.

Közben Jelačić serege nyomult előre a főváros felé, de a létszámában gyorsan gyarapodó dunántúli magyar sereg, amelyet a képviselőház a harc felvételére utasított, a Velencei-tó északi partján, Pákozdnál szeptember 29-én megállította. A csata után a bán fegyverszünetet kért, majd északnyugat felé elvonult, s egy hét múlva elhagyta az ország területét. Egy másik, kisebb horvát sereg, amely Szlavónia felől tört be a Dunántúlra, október 7-én Tolna megyei nemzetőröktől és népfelkelőktől bekerítve Osoránál letette a fegyvert.

A szeptemberi fordulattal a „törvényes forradalom” jogos *önvédelmi háborúvá* alakult át. Október elején véglegessé vált a szakítás az udvar és a magyar országgyűlés között. V. Ferdinánd Jelačićot kinevezte a magyarországi haderő főparancsnokává, feloszlatta az országgyűlést, s az országot hadi törvények alá helyezte. Mindezt az országgyűlés törvénytelennek nyilvánította, a végrehajtó hatalmat véglegesen az OHB-ra ruházta, s elnökévé Kossuth Lajost nevezte ki. Bécsben október 3-ától számítottak lázadónak a magyarok, akik viszont – teljes joggal – azon a véleményen voltak, hogy a törvényesség útjáról Bécs tért le.

Október 6-án Bécsben ismét forradalmi felkelés robbant ki. Latour hadügyminisztert felakasztották, az udvar pedig Olmützbe menekült. A bécsi és a magyar forradalom leverésére Windischgrätz kapott megbízást, aki mozgósította a csehországi csapatokat, s Bécs alatt egyesült Jelačić seregével. Midőn a Jelačićot üldöző magyar sereg az osztrák határra ért, a katonai vezetők sokáig haboztak, hogy átlépjék-e határt, a táborba érkező Kossuth azonban politikai okokból fontosnak tartotta a szorongatott bécsi forradalmárok megsegítésének legalább megkísérlését. A nagyrészt tapasztalatlan újoncokból és nemzetőrökből álló sereg október 30-án Schwechatnál vereséget szenvedett, s jelentősebb veszteségek nélkül visszavonult a határ mögé. Ezzel a bécsi forradalom sorsa is megpecsételődött: másnap Windischgrätz csapatai bevonultak a városba.